

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İKİNCİ NÜFUS SAYIMI:
20 İLKTEŞRİN 1935
"NE BİR EKŞİK NE BİR FAZLA"**

Fatih TUĞLUOĞLU*

Öz

Nüfus sayımları, insanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır. Bir coğrafyada yaşayan insanların sayısını tespit etmek her zaman idareciler için faydalı bilgiler vermiştir. Modern devlet kavramının ortaya çıkması ile nüfus sayımlarına yüklenen misyon farklılaşmaya başlamış, elde edilen bilgilerden hareketle devletler siyasi ve ekonomik politikalar geliştirmişlerdir. Türkiye'de de benzer amaçlarla uygulanmaya başlanan nüfus sayımları, cumhuriyet döneminde muhtevası farklılaşmış ve düzenli yapılmıştır. 20 Teşrinievvel 1935'de yapılan sayım Türkiye Cumhuriyetinin ikinci nüfus sayımıdır. Bu sayım dış dünyaya Türkiye'nin genç ve bol bir nüfusunun olduğu izlenimi vermenin yanı sıra elde edilecek bilgiler ile ekonomik kalkınmaya destek olacak insan potansiyeli belirlenmek istenmişti.

Anahtar Sözcükler: Nüfus Sayımı, Celal Aybar, 20 Teşrinievvel, Sayım Memuru, Kalkınma.

**SECONDDPOPULATION CENSUS OFTHE REPUBLIC OF TURKEY:
20 İLKTEŞRİN 1935**

Abstract

Population counts, a practice that is as old as human history. To determine the number of people living in a region always has useful information for managers. With the emergence of the modern state, the concept of the mission undertaken censuses become different motion states that the information obtained from the developed political and economic policies. Turkey introduced a similar census purposes, the content of the republican period were differentiated and organized. 20 Teşrinievvel 1935 censusthepopulation of the Republic of Turkey the second count. This is a census of the population outside world the impression that the young and give plenty of information to be obtained, as well as to support economic development andhumanpotentialwasaskedtodetermine.

Keywords: Census, Celal Aybar, 20 Teşrinievvel, Enumerator, Development.

---

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (f.tugluoglu@gmail.com).

1. Nüfus nedir?

Sınırları belirlenmiş bir coğrafyada yaşayan insanların sayısal toplamı nüfus olarak adlandırılmaktadır. İnsan sayısının artması, insana özgü biyolojik aşamalarla mümkün olmakta ve bu aşamalar nedeniyle artış sınırlı olmaktadır. Nüfusun artması ve azalması sadece biyolojik bir konu olmayıp toplumsal ve ekonomik yapıyı da ilgilendirmektedir. Bu nedenle belli dönemlerde yaşanan doğum ve ölümler, ülkenin ekonomik vaziyetine ve gelecek planlarına göre değerlendirilmekte ve yorumlanmaktadır.

Bu çalışma; kapitalist düşüncenin Avrupa ekonomilerine hâkim olmasıyla ortaya çıkan nitelikli ve yetişmiş insan gücünün elde edilmesi için önce Avrupa'da, cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye'de uygulanan pronatalist nüfus politikalarının ideolojik arka planını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin miras aldığı insan sermayesinin ülkenin ekonomik altyapısını tamamlamak ve kalkınmayı sağlamak amacıyla dönüştürerek düzenlenmesini açıklamaya ve bu amaçla uygulanan politikaların sonucunun merakla beklendiği 1930'lı yılların ortasında yapılan nüfus sayımından bahsetmeye çalışacağız.

2. Nüfus Olgusunun Ortaya Çıkışı

Kapitalist ekonomik formasyonun hakim olduğu dönemden önce Avrupa'ya hakim olan feodal toplumda siyasi iktidarlar gevşek bağlarla yönettiği uyruklarıyla senyörler vasıtasıyla ilişki kurmaktaydı. Hükümdar için vatandaşların senyörlere veya bağlı buldukları insanlara vergi ödemesi, zamanı gelince askerlik yapması yeterli idi. Hükümdar vatandaşların ne yaptığı ile ilgilenmemekte ve bireyler somut olarak iktidarın gözüne gözükmemekteydi¹. Avrupa'da feodalizmin çökmeye başlaması ile büyük ve merkezi devletlerin ortaya çıkmaya başlamıştı. Üretim miktarlarında görülen büyük artışlar, ulaşım imkânlarının artması, ülke ekonomilerinin çapını genişletmiş ve yüksek mevcutlu ordulara duyulan ihtiyaçlar devletleri nüfusun miktarını ve hareketlerini takip etmeye sevk etmişti. Bu amaçla nüfus hakkında sağlam ve doğru bilgilere dayanan bir sistemin varlığına ihtiyaç duyulmuştur².

18. yüzyılda iktidarın bireye bakışı değişmeye başlamış, iktidarların daha önce olduğundan farklı bir biçimde sadece coğrafyayı değil, toprak üzerindeki insanların kıymetini ve potansiyelini fark etmişlerdi. İnsanın biyolojik varlığının ekonomik ve politik varlığından ayrılamayacağını anlaşılmaya başlanarak toplum üzerinde uygulanmaya başlanacak yeni iktidar teknikleri ortaya çıkmıştı. İktidarlar uyruklarına tam olarak hâkim olmak ve onları yönlendirmek için

1 Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul Ayrıntı Yayınları 2007, 2. Baskı, s.156.

2 Ratip Yüceuluğ, *Demografi*, Ankara DİE Yayınları 1966, s.s.8-9.

doğum, ölüm, göç, yaşam süresi, doğurganlık, salgın hastalıklar, sağlık durumu ve beslenme kavramlarıyla ilgilenmek durumunda kalmışlar³ ve daha önce hükümetlerin ilgilenmediği nüfus istatistikleri, yaşam süresi, sağlık sorunları gibi yeni kavramlar topluma hakim olmanın ve ekonomiyi yönlendirmenin en önemli anahtarı olmuştur. Artık iktidar, gözetlemenin, kontrol etme ve cezalandırmadan daha etkili olduğunu düşünmekte ve bireylerin alışkanlıkları, tavır ve günlük yaşamları üzerinde yönlendirici olmak istemektedir⁴.

Michel Foucault'a göre iktidar, insanın günlük yaşamına girmek ve onu yönlendirmeye çalışmak istemektedir. Hayat üzerinde etkili olmak isteyen iktidar, beden terbiye edilmesi, yeteneklerinin artırılması, kaba kuvvetinin ıslah edilmesi yararlı olma ve itaatkâr olma fikrinin yerleştirilmesi için bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu bilgi ise tüm vatandaşların günlük yaşamlarından elde edilmektedir. Bireylerin itaatkârlığının, verimliliğini ve sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek her duruma bir dizi müdahale ile son verilecektir. Eski dönemlerde iktidarların ellerinde bulunan öldürme hakkı yeni dönemde yaşatma hakkına dönüşerek, artık iktidarlar bireylerin uyruklaştırılmasını ve nüfuslarının denetimini sağlamak üzere pek çok teknik geliştirmişlerdir. 18.yy'ın ikinci yarısında biyoloji ile ittifak kuran iktidar kurumu çeşitli politikalarla doğumları teşvik etmek ve ölümleri azaltmak istemişlerdi. Nüfus politikası olarak adlandırılan bu uygulamalar kapsamında bedenin terbiye edilerek, yeteneklerinin artırılması ve saklı güçlerinin ortaya çıkarılması bulunmakta ve bu şekilde bedenlerin denetimli biçimde üretim aygıtına sokulması sağlanmış olacaktı⁵. Bu durum kapitalist üretim biçimi gereği bedenin sahip olduğu yetenek ve güçlerin emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim gücü olarak kullanılması anlamına gelmekteydi⁶.

İnsan bedeninin ekonomik potansiyelinin ortaya çıkmasıyla nüfus ile ilgili bilgilerin nereden ve nasıl toplanacağı sorusu gündeme gelmiştir. Michel Foucault "Yönetişimsellik" başlıklı makalesinde kapitalist gelişme için nüfus bilgisinin hayati önem taşıdığını iddia etmektedir. Foucault'a göre devletin modernleşmesi, uyrukları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmasını zorunlu kılmıştı. Nüfusa ait bilgilerin ailelerden nüfus sayımları ile toplanarak ve bireyleri tek tek gözetim altında tutulacak bir kayıt sistemi oluşturulmalıydı⁷. Bu kayıt sistemi bir ülkede belli bir anda bütün bireylerin nüfus ile ilgili bilgilerin toplanması ile tamamlanmaktadır.

İktidar, modernleşme ile toplumsal hayatın her noktasına hükmetmek, mevcut üretim biçimini desteklemek ve sistemin devamını sağlamak için bireyi kontrol etmek istemektedir. Bu tür iktidarın işleyişi

3 Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi, I*, İstanbul Afa Yayınları, 1993, s.31.

4 Foucault, *İktidarın Gözü...*, s.23.

5 Michel Foucault, *Toplumun Savunmak Gerek*, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.249.

6 Nihan Bozok, "Biyoiktidara Özgü Bir Öznelleşme Pratiği Olarak Sağlıklı Yaşam Söylemi, *Toplum ve Bilim*, S.122, 2011, s.49.

7 Michel Foucault, *İktidarın Gözü...*, ss.140-145.

yukarıdan aşağıya doğru olmanın ötesinde değerlendirilmekte, iktidar birey ile bilgi üzerinden ilişki kurmaktadır. Foucault'a göre özne ile iktidar arasında üretim ve tüketim eylemleri, sağlık uygulamaları, gündelik hayata ilişkin uygulamalar ve tüketim kalıpları bulunmakta ve hakim üretim biçimi kendi gereksinimlerine göre işgücünü yeniden üretmek ve ideolojik araçlar ile bir işgücü kitlesini ortaya çıkarmayı amaçlamakla kalmayıp egemen üretim tarzını sürdürecektir temel sınıfların devamını da sağlamak istemektedir⁸.

Avrupa'da giderek yaygınlaşan, kaynakları daha verimli kullanmak için nüfusu artırma ve mevcut nüfusu daha etkin kullanabilme politikası gereğince sağlığa özel önem verme uygulamaları Türkiye Cumhuriyetinin öncelikleri arasında yer almıştır. Osmanlı döneminde nüfus sayımı öncelikle asker ve vergi mükelleflerini belirlemek için yapılmışken cumhuriyet döneminde ekonomik kalkınma için kaynakların etkin kullanımına yardım edecek nüfus potansiyelini belirlemek amacıyla kullanılacaktı⁹.

Nüfus ile iktisadi hayat arasında yakın ve çok yönlü bir ilişki bulunması nedeniyle hükümetler takip ettikleri ekonomi politikalarına uygun olarak nüfus politikası belirlemekte ve her ülke kendine göre belirlediği nüfus siyasetinde bir takım tedbirler alarak nüfusun artış hızını değiştirebilmekteydi. Nüfus politikası olarak adlandırılan uygulamalar ekonomik devletin çeşitli aygıtları vasıtasıyla uygulanmakta, siyasi ve hukuki uygulamalar işgücünün yeniden üretimi aşamasında kullanılmaktaydı. Modern toplumlarda görülen sanayileşme, göç ve iskan politikaları, istihdam ve ücret politikası, evlenme, boşanma hukuku, eğitim, kentleşme, konut sorunu gibi konular bu tür uygulamalardandı¹⁰. Nüfus artışının iktisadi gelişme bakımından önemi ise Orhan Türkay'a göre; bir ülkede nüfus artış hızının yüksek olması nüfusa katılanların sayısının yüksek olması anlamına gelmekte, yüksek yeni katılım, ihtiyaçların karşılanmasını gerektirmekte, bu ise yeni toprakların ekime açılmasını, yeni üretim tesislerinin, okul ve hastane gibi sosyal tesislerin kurulmasını zorunlu hale getirmekteydi. Bu konuda yeterli gelişmenin olmaması mevcut nüfusun hayat seviyesinin düşmesi anlamına gelmekteydi¹¹. Nüfus miktarının üretimi artıran yönü de bilinmekte ve artan nüfus daha büyük işgücü, ise daha fazla üretim demektir. Talebin artışı pazarı büyütmekte, pazarın büyümesi ile işbölümü artmakta ve böylece verimlilik gelişmekteydi. Nüfus miktarının üretimi azaltıcı yönü azalan verim kanununa dayanmakta ve üretim teknikleri sabit olduğuna göre daha büyük bir nüfus kitlesinin ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla kaynağa

8 Cem Behar, "Marx ve Nüfusbilim (Demografi), Nüfus Bilimine Başka Bir Bakış I", *Toplum ve Bilim*, S.15-16, Güz 81-Kış 82, ss.27-31.

9 Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "Yeni Nüfusun Biyopolitikasına Açılım: Türkiye'nin Biyometrik Elektronik Kimlik Kartı Sistemi", *Toplum ve Bilim*, S.122, 2012, ss.55-56.

10 Cem Behar, "Nüfusbilimin Nesnesi, Nüfusbilime Başka Bir Bakış II, *Toplum ve Bilim*, S.17, Bahar 1982, ss.137-138.

11 Orhan Türkay, "Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1962, ss.97-98.

ihtiyaç duyulacak, daha fazla nüfus mevcut üretim tekniklerini geliştirip daha verimli kullanamaz ise kaynaklar tükenecekti. Üretim kaynaklarına yönelik talep ile doğru orantılı olarak yoğun üretim yapılamaz ise verim düşecek ve gizli işsizlik başlayacak, ayrıca yüksek doğum olan nedeniyle nüfusun büyük bir kısmını 15 yaşın altındaki çocuklar oluşturacaktı. Henüz çalışma yaşında olmayan bu kitlenin bakımı ve yetiştirilme yükü çalışanların üzerinde olacak, bu çalışanların ücretlerinde yapılacak bir kesinti ise yaşam kalitesinin düşmesine neden olacaktı¹².

3. Nüfus Sayımı Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yapılan Nüfus Sayımları

Nüfusbilim sözlüğüne göre; nüfus sayımları bütün bireylerin nüfus ile ilgili bilgilerinin toplanması, işlenmesi ve yayınlanması olarak tanımlanmıştır¹³. Nüfusbiliminin ortaya çıkması Avrupa'da modern devletlerin kurulması ile aynı dönemde gerçekleşmiştir. Nüfus sayımları günümüzde devlet mekanizmasının en iyi bir şekilde düzenlenmesi için gerekli bilgileri düzenli aralıklarla halktan öğrenmek için yapılmaktadır. Bu amaçla nüfusun bir gündeki miktarı, cinsiyeti, medeni hali, din, yaş ve meslek vs. gibi özellikleri itibariyle toplamı kayıt altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu bilgiler bir nüfus kitlesinin iyi idare edilmesinin için gerekli bilgilerdir. Devlet mekanizmasının en uygun biçimi alması, belediye işlerinin düzenlenmesi, nakliyat ve ulaşım gibi işlerin ihtiyaçlara göre ayarlanması sayımda elde edilen rakamlarla mümkün olmaktadır. Ratip Yüceuluğ'a göre savaş ve iktisadi buhran zamanlarında iase teşkilatı, sayımdan elde edilen bilgilerle organize edilmektedir. Ayrıca milli savunma bakımından askeri gücün hesaplanmasında sayımlar önemli görülmektedir¹⁴. Doğum, ölüm, göç gibi rakamlarla anlam kazanan bilgiler demografik bilgi olarak adlandırılmaktadır. Avrupa'da John Graunt 1662 yılında nüfus ile ilgili bir kitap yayınlarken demografinin modern bir bilim dalı olmasının yolunu açmıştır. Günümüz nüfus sayımlarına benzeyen ilk nüfus sayımı 1840 yılında İngiltere'de Census kanunu ile aile listelerinin kullanılması ile yapılmıştır. Her aile reisi bu listeyi sayım için seçilen günde mevcut aile üyeleri adına doldurmakla yükümlü kılınmıştır. 1846 yılında Belçika'da yapılan sayım ise tüm aile bireyleri isimleri ile kayıt edilmiştir¹⁵. Nüfusa ilişkin bilgileri toplamak amacıyla nüfus sayımları yapılmakta, elde edilen bilgiler nüfus kitlesinin yönetilebilmesi için kullanılmakta, ayrıca nüfusun sayı ve nitelik bakımından gelişmesi de takip edilebilmektedir¹⁶.

12 Haydar Kazgan, "Nüfus Artışı ve Amme Hizmetlerinde Fakirleşme", *Yeni Ufuklar*, S.107-108, 1961, ss.18-19 ; Türkay, a.g.e, s.99.

13 Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara Hacettepe Üniversitesi 1972, s.11 ve 21.

14 Yüceuluğ, a.g.e, s.11.

15 Yüceuluğ, a.g.e, s.13.

16 Baran Tuncer, *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*, Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları 1976, s.9; Özer Serper, *Türkiye Demografisi*, İstanbul Filiz Kitabevi 1978, ss.17-18.

Osmanlı İmparatorluğu 19. yy'a kadar memleket sınırları içinde ne kadar insan yaşadığını nüfus ve arazi tahrirleri ile öğrenmeye çalışmıştı. Modern anlamda nüfus sayımının taşıdığı anlam ve amaçlardan farklı bir niteliğe sahip olan arazi tahrirleri, vergi mükelleflerini ve askerlik çağında olan adayları tespit etmekte kullanılmaktaydı. 19. yy'a kadar bu şekilde yapılan sayım çalışmaları bu yüzyılda farklı bir nitelik kazanmış, merkezileşme, hükümete yeni durumlar karşısında hazırlıklı olmasını zorunlu kılmış, yönetilenler üzerinde etkin bir yönetim oluşturabilmek için imparatorluğun insan sermayesi ve maddi kaynaklarına ilişkin bilgilerin tazelenmesi ihtiyacını beraberinde getirmişti. Göçmenlerin nerede iskân edileceği, askerlik mükellefiyetine girecek Müslüman erkeklerin sayısının öğrenilmesi ve diğer ekonomik toplumsal ihtiyaçlar için gerekli bilgilerin toplanması amacıyla nüfus sayımları gündeme gelmişti. İmparatorluğun tamamında uygulanmamış olmakla birlikte ilk modern sayım 1831'de yapılmıştı. Sayım yalnızca erkekleri sayacak şekilde planlanmış, Müslüman halkın sayım konusundaki endişelerini gidermek amacıyla din adamları sayımda görevlendirilmiştir. Anadolu ve Rumeli'de toprak yazımı amacı dışında yapılan 1831 sayımında, kurulacak yeni orduya ilişkin vergi kaynaklarının ve askerlik yapacak halkı belirlemek asıl amaçtı¹⁷.

Kemal Karpat'a göre Osmanlı ülkesinde vatandaşların huzurunu ve maddi refahını sağlama çalışmalarının başarılı olması için insan ve maddi kaynaklarla ilgili daha kapsamlı bilgi edinilmesi gerekmektedir. Bu amaçla nüfus kayıtlarının yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Tanzimat Döneminde nüfus memurları ve mukayyitler eyaletlere ve diğer idari bölgelere gönderilerek doğum, ölüm gibi nüfus hadiseleri kayıt altına alınmaya çalışılmış ve belli aralıklarla toplam nüfusu gösteren listelerin hazırlanması istenmişti. Ayrıca nüfus kayıtları mülkiyetin korunması, mahalli idareler ile ilgili düzenlemelerin yapılması, bazı yabancı devletlerin ülkeye yönelik iddialarını geçersiz kınınması için de önem taşımaktaydı¹⁸.

Nüfus sorunu, 19 yy'da Osmanlı aydınlarının da gündemindeydi. Namık Kemal çeşitli makalelerinde konuya temas etmiş ve aynı yüzyıl içinde yayınlanan coğrafya kitaplarında Anadolu'nun yetersiz nüfusunun yarattığı sorunlar ele alınmıştı¹⁹. 1891 yılında Babîali İstatistik Dairesi kurularak başta sayım işleri ve nüfus kaydı olmak üzere nüfus idaresini ilgilendiren konuları bünyesinde toplamıştı. Bu konulara ilişkin esaslar Nüfus Defterleri Yönetmeliği halinde hazırlanmış ve bu defterlere kaydedilen her kişiye tüm nüfus bilgilerini toplayan bir nüfus tezkeresi verilmiştir²⁰.

17 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara Başbakanlık DİE Yayınları 1997, s.10; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çeviren: Bahar Tırnakçı İstanbul Timaş Yayınları 2010, s.67.

18 Karpat, *a.g.e.*, ss.92-99.

19 Tefik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul İletişim Yayınları, s.1552.

20 Karpat, *a.g.e.*, ss.102-103.

Tanzimat ile başlayan modernleşme çalışmalarının arasında nüfus işlerini düzenlemekle görevli teşkilatın oluşturulmaya başladığı görülmektedir. 1914 tarihinde Sicil-i Nüfus Kanunu ile nüfusu kayıt altına almak ve genel nüfus yazımı yapma doğrultusunda bir adım atılmıştır. Fakat birinci dünya savaşı nedeniyle çalışmalar yarıda kalmıştı²¹. TBMM'nin açılmasının ardından mevcut nüfusu tespit etme ve kayıt altına alma konusunda bir takım düzenlemeler yapılmış, evlenme, doğum ve ölüm gibi hadiselerin nüfus kütüklerine işlenmesini kolaylaştıran ve bu tür işlemlerden vergi alınmamasını içeren uygulamalar yapılmıştı. Köy Kanunu ve Medeni Kanun ile bu tür çalışmalar yasal çerçeveye alınmıştı²². Yeni Türk devletinin nüfusunun miktarını öğrenmek için hayata geçirdiği bazı düzenlemeler Mustafa Kemal Atatürk tarafından "... nüfus meselesi bir memleketin en önemli ve hayati işlerindedir. İdari, askeri, mali ve iktisadi işlerde memleket nüfusunun gerçek sayısını bilmek ne kadar zorunlu ise her yıl yapılacak araştırma ve istatistiklerle nüfusun artma ve azalma nedenlerinin ortadan kaldırılması için gereken önlemlerin alınamayacağı da açıktır..." şeklinde ifade edilmekteydi²³.

Ülkede yaşayan nüfusun miktarını öğrenmek için yapılan düzenlemelerin yanı sıra mevcut nüfus kayıtlarını nitelik ve nicelik olarak incelemek için kurumsal yenilikler de yapılmıştı. Bunlardan biri 1926'da kurulan Devlet İstatistik Enstitüsü(DİE)'di. DİE, nüfus sayımlarını hazırlamak, nüfus artış oranlarını tespit gibi görevlerle donatılarak, toplumsal ve ekonomik kalkınma planları öncesinde Türkiye'nin kısa ve uzun vadelerin programlarının hazırlanmasında vazgeçilmez bir önem kazanmıştı. DİE 1926'da faaliyetlerine başladıktan sonra Belçikalı bilim adamı Camillie Jaquart başkanlığa getirilmişti²⁴.

İstatistik Umum Müdürlüğü kuruluşunun ardından 1927'de nüfus sayımı ile görevlendirildi. Bu sayımda enstitünün kullandığı soru evrakları uluslar arası kriterlere göre belirlenmiş olsa da geçmişin izlerini taşımaya devam etmekteydi. Justin McCarthy kadınların ve küçük çocukların yazılmadığı veya aile erkeğinin ifadesine göre aile fertlerinin tamamının görülmeden yazıldığı ve doğu illerinde yapılan sayımlarda eksikliklerin bulunduğunu iddia etmişti. Fakat daha eski sayımlarda bulunmayan sorularda eklenerek her bir vilayet ve kaza ölçeğinde erkek, kadın nüfusu belirlenmeye çalışılmıştı²⁵. Her ne kadar uluslararası kriterlere göre soru kâğıtları düzenlenerek güncellenmişse de asıl sorun halk arasında sayım konusundaki endişeleri ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla okuryazar, münevver ve muteber kimselerin okuma yazma bilmeyen geniş halk kitlelerini bilgilendirmesi ve aydınlatması istenmişti. Ayrıca köylerde

21 Fevzi Çakmak, " Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009, s.90.

22 Çakmak, a.g.m, s.93.

23 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri I*, s.305'den aktaran Çakmak, a.g.m, s.98.

24 Çakmak, a.g.m, s.97-98; *Nüfus Umum Müdürlüğü*, Ankara Dahiliye Vekaleti 1935, s.5.

25 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul İnkılâp Kitabevi, 1998, s.151.

dağıtılmak amacıyla basit bir dille yazılan başbakan imzalı beyannameler hazırlanmış, nüfus sayımından önceki cuma günü, camilerde nüfus sayımının önemi konusunda vaaz hazırlanmış, din görevlilerinin nüfus sayımı ve hazırlıklarına yardımcı olmaları istenmişti²⁶.

Fevzi Çakmak'a göre 1927 nüfus sayımında, nüfusun ne kadar bir kısmının kayıtlı olduğunu öğrenmek amacıyla hazırlanan sorular da vatandaşlara sorulmuştu. Cetvelin on dördüncü maddesinde yer alan "evvelce nüfusa kayıt edilmiş miydi? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?" Sorusu ile on beşinci maddede yer alan "yanında nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıydı?" soruları vatandaşların nüfus kayıtlarına yönelikti²⁷.

1927 nüfus sayımında yazılmamış nüfus nedeniyle ülke nüfusunun olması gereken sayıdan yüzde 7 oranında az çıktığını iddia eden Justin McCarthy, Anadolu'da şartların tam oturmadığı, iletişim ve ulaşım sıkıntılarının belirgin olduğu bu dönemde nüfusun 14.589.149 kişi olduğunu açıklamıştı²⁸.

1930'lu yıllara girerken Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmeler Türkiye'nin kendini savunma kabiliyetini ve kendine yeterli bir ekonomiye sahip olması gerektiğini bir kez daha gözler önüne koymuştu. Bu beklentilerin gerçekleşebilmesinin önündeki en büyük engelin yeterli nüfusa sahip olunamaması görülmekteydi. Kemal Arı'ya göre toplum artık coğrafi büyüklükle değil kalabalık bir ve milli sınırlar içerisinde gerçekleşecek ekonomik kalkınma ile övünmeliydi²⁹. Bu amaçla yeterli nüfus miktarına ulaşılabilirse, doğal kaynaklarını işletebileceği ve Türkiye'nin dünyada askeri ve siyasi alanda hatırı sayılır bir ülke olabileceği düşünülmekteydi³⁰.

Nüfusu artırma siyaseti 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında yapılan CHP Dördüncü Büyük Kurultayında dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından şu şekilde anlatılmıştı: "...en büyük felaket de nüfus kıtlığına uğramaktır. Bizim memlekette nüfus durumu bugün muhalif sebepler dolayısıyla layık olduğu ve lazım geldiği derecede değildir. Orta Anadolu'nun nüfusu bu memleketin şark ve garp hudutlarının bekçisidir. Her şeyden evvel nüfusumuzun artması lazımdır..."³¹.

1927'den itibaren artan oranda nüfus artışı sağlamak için yasal düzenlemeler yapılarak mevcut nüfus eksiksiz olarak kayıt altına alınmaya

26 Çakmak, a.g.m, s.104-105. Köylüler için yayınlanan Köy Gazetesi sayım faydalarını anlatmış ve sayımdan sonra yeni bir vergi konulmayacağını ısrarla anlatmak istemişti. Ertan Ünal, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımı" *Tarih ve Toplum*, S.214, Ekim 2001, s.27.

27 Çakmak, a.g.m, s.94.

28 McCarthy, a.g.e, s.163.

29 Kemal Arı, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası" *Toplumsal Tarih*, Kasım 2003, S.119, s.29.

30 İbrahim Fazıl Pelin, "Nüfus Siyaseti ve Nüfus Sayımı", *Belediyeler Dergisi*, Eylül-İlkteşrin 1935, S.4-5, s.3'den aktaran Yaşar Semiz, 1923-1950 döneminde Türkiye'de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu(Bekarlık Vergisi)" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.27, Bahar 2010, s.431.

31 *CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası*9-16 Mayıs 1935, Ankara 1935, ss.143-144'den aktaran Semiz, a.g.e, ss.430-431.

çalışılmış, ayrıca en büyük nüfus kaybına neden olan salgın hastalıklarla mücadele etmek için planlamalar yapılmıştı. Çocuk ve yetişkin ölümlerini azaltmak amacıyla sağlık faaliyetlerini ülke geneline yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Sağlık konusunda bilgilendirici çalışma ve faaliyetler aralıksız yürütülmüş ayrıca çok nüfusa neden ihtiyaç duyulduğu meselesi etrafında hem resmi ağızlardan hem de dönemin entelektüelleri vasıtasıyla propagandalar yapılmıştı³².

4. Sayıma Doğru Türkiye: 1923-1935

30 Mayıs 1934 tarihinde 2465 sayılı kanun ile 1935 yılında ülke genelinde nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmış³³. Bu sayım çalışmasının sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1927'de çıkarılan 1003 numaralı Numarataj Kanununun, Umumi Nüfus Sayımı konusunda da kullanılacağı belirtilmişti. Ülke sınırları içinde bulunan tüm nüfusun eksiksiz yazılması için tüm binaların ve ikamet edilen her mekânın tespit edilmesinin önemli olduğunu düşünen Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, sayım öncesinde bir talimatname yayınlayarak belediye teşkilatı olan yerlerde şehir sınırları dâhilindeki sokaklara isim veya numara verilmesi ve insanların ikamet ettiği mekanlara numara konulması istenmişti³⁴. Belediye teşkilatı olmayan yerleşim merkezlerinde şehir sınırları dâhilindeki binalara numara konulması istenmişti, fakat sokaklara isim verilmesi konusunda serbest bırakılmıştı. İlgili talimatnamede bina tabirinden maksadın sadece ev ve apartman veya resmi binalar olmayıp ikamet için tahsis edilmiş veya edilmemiş, içinde insan bulunabilecek ev, apartman, han, resmi daire, dükkan, mağaza, gazino, hamam, camii, mescit, mektep, hastane, baraka, kulübe, ambar, mesken haline getirilmiş vagonlar, istasyon binaları, garaj, ağıl, kom, oba, huğ, ahır, samanlık, arabalık, dispanser, sanatoryum, dam, çiftlik, yazıhane, fabrika, imalathane, köy odası, mağara, kovuk) gibi tüm yapılar olduğu kastedilmekteydi³⁵. Ayrıca belediye teşkilatı olan merkezlerde sokaklara isim verilmesi, isim mevcut ise diğer sokaklara aynı isimden verilmemesi, Türkçe isim kullanılması ve başka dillerden isim alınmaması ve ilgili talimatnameye göre numaralama işlerinin en geç Şubat 1935 tarihine kadar tamamlanması istenmekteydi³⁶.

Modern dünyada nüfus sayımları, iki şekilde yapılmaktaydı. Bunlar; De facto Sayım(Hazır nüfus) ve De jure Sayım(oturan nüfus). Hazır nüfusa yönelik

32 Propaganda mahiyetinde kullanılan yazılar ve konuşmalar daha sonra bir kitap haline getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Ankara Köyhocasısı Basımevi 1936.

33 Sayım günü olarak 18 Birinciteşrin 1935 Cuma günü belirlenmişken, daha sonra 20 Birinciteşrin 1935 Pazara alınmıştır. 1 Haziran 1935 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı (030.18.01.02.55.45.3) ve *Cumhuriyet*, 07 Haziran 1935.

34 Serper, *a.g.e.*, s.21.

35 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1935 Umumi Nüfus Sayımı, Sokaklara İsim veya Numara Konulması Hakkında Talimatname*, İstanbul Devlet Matbaası 1934, s.1; *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1934.

36 *1935 Umumi Nüfus Sayımı...a.g.e.*, s.5-11.

sayımda; sayım bölgesinde ya da ülkesinde fiilen hazır bulunan her bireyin sayılması amaçlanmaktaydı. Oturan nüfusun esas alındığı sayımda ise sürekli yerleşme olarak sayım bölgesinde oturanlar, sayım anında nerede bulunurlarsa bulunsunlar sürekli yerleşme yerindeymişler gibi sayılmaktaydı³⁷.

Türkiye’de 1927 yılından itibaren yapılan sayımlarda de facto sayım sistemi uygulanmıştı. Türkiye’de de facto nüfus sayımının benimsenmesinde sayım işinin basit olması, kimlerin sayıma kabul edileceğinin daha kolay belirlenebilmesi, memleket dışındaki vatandaşların izlenmesi ve sayıma dâhil edilmesi güçlüğüünün bulunmaması, mali bakımdan daha az güçlük getirmesi, milli bir vazife olarak halkın katılımının istenmesi ve bir günde uygulanabilmesi nedeniyle tercih edilmiştir³⁸.

Celal Aybar, Türkiye’nin İkinci Genel Nüfus Sayımı isimli kitabından 1935 yılında yapılan sayım çalışmaları hakkında bilgi vermektedir. Celal Aybar Türkiye’nin bir diğerinden farklı iklimlere sahip olması nedeniyle sayım günü konusunda bazı sıkıntılar yaşandığını açıklamakta, ülkenin bazı bölgelerinde bulunan kasaba köylerin kış aylarında şehirler ile bağlantılarının kesildiği bilindiğinden sayım tarihinin memleketin tüm yörelerinde ulaşım imkânına sahip olan aynı zamanda yarı göçebelerin devamlı ikametgâhlarına döndükleri tarihe göre 20 Birinciteşrin Pazar gününün tercih edildiğini açıklamaktaydı³⁹. İstatistik Umum Müdürlüğü sayımın hangi esaslar çerçevesinde yapılması gerektiği konusunda Başvekâlete başvurarak; kimlerin sayılması gerektiği, sokağa çıkma yasağı ve bir günde tamamlanması, sayım memurluğu vazifesini herkesin kabul etmesi hakkında bilgi vermiştir⁴⁰. Hazırlıklar başlarken ilk aşamada yeni yazı bilen sayım memur gerekli olduğu fark edilmiş ve yeni yazıyı bilenlerin sayısının az olacağı tahmin edildiğinden bu vazifeyi yapmak için tüm memurların zorunlu olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır⁴¹. Bu zorunlu görevlendirmeyi kabul etmeyenlerin cezalandırılması yoluna gidileceği ifade edilmiş⁴² ve sayım memurlarının mümkün olduğu kadar oturdukları yörede

37 Üner, a.g.e, s.21-22.

38 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara Başbakanlık DİE Matbaası 1973, ss.49-50.

39 Celal Aybar, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı(1935) Beynelmile İstatistik Enstitüsünün 1936 Atına İhtimama Arz Edilen Fransızca Tebliğin Tercümesidir*. Ankara Başvekâlet Matbaası 1937, s.4.

40 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)030.10.26.148.3*, 17 Nisan 1935.

41 Nüfussayımlarında görevli memurlardan sadece uzakköy ve muhitlerde vazifelenenlerin yol giderleri karşılanmaya çalışılmış, ancak bu amaçla ayrılan paraların yeterli olmaması nedeniyle birçok yerlerde sayım ve kontrol memurlarının mahallinden temini zorunlu hale gelmiştir. Ratip Yüceuluğ’a göre; okuma-yazma bilenlerin az olduğu yerlerde birçok kalitesi düşük kimseler sayım memuru olarak kullanılmıştır. Bunların bazılarının sayımın nasıl yapılacağı, sayımda sorulan soruların nasıl cevaplandırılacağı hakkında kendilerine gönderilen yönetmelikleri okuyup anlayabilecek durumda olmadıkları için sayımda önemli hataların yapıldığı ifade edilmektedir. Yüceuluğ, a.g.e, s.20.

42 28 Mayıs 1935 *Cumhuriyet*. Bazı illerde sayım günü kendilerine verilen vazifeyi kabul etmek istemeyen memurların izin almaya çalışması üzerine, başbakanlıktan bütün resmi dairelere bir yazı gönderilerek bu tür durumlara fırsat verilmemesi konusunda uyarılmıştır. *Ulus*, 5 İkteşrin 1935.

görevlendirilmesi istenmiştir. 1 Eylül 1935 tarihinden önce Vali, Kaymakam ve Nahiye Müdürleri'nin içinde en fazla 200 nüfus bulunan binalardan oluşan sayım mıntıkaları belirlemeleri ve her mıntıkaya bir sayım memuru, her dört mıntıkaya da bir kontrol memuru tayin etmesi kararlaştırılmış, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi nüfusu kalabalık olan yerlerde (75) nüfusun bir mıntika olarak kabul edilmesi tavsiye edilmişti.

1927 sayımında memleketin şartları hakkında yeterli derecede bilgi toplanmış olmakla beraber geçen süre içinde yaşanan gelişmeler dikkate alarak 12 kazada 300 bin nüfus üzerinde tecrübe sayım yapılması her mıntikanın tedarik edebileceği sayım memuru adedi, bir sayım memurunun bir günde yazabileceği nüfus miktarının tespit edilmesi ve memurlara yönelik hazırlanan talimatnameler ile sul varakalarının ne kadar iyi anlaşıldığı öğrenilmeye çalışılmıştı⁴³.

Sayım hazırlıkları sürerken devamlı bir ikametgâhı olmayan göçebelerin sayımının nasıl yapılacağı sorunu gündeme gelmiş ve 1927 sayımında olduğu gibi göçebelerin sayım gününde nerede buldukları valilikler tarafından takip edilerek tahmin suretiyle belirlenmesi kararlaştırılmıştı⁴⁴.

Sayım öncesinde hükümet sayım ve kontrol memurlarına çalışmaları hakkında bir talimatname yayımlayarak dikkat edilmesi gereken bazı durumlar belirlenmişti. Yeni yazı ile okuma yazma bilen sayım memurlarının sayısının yeterli olmaması durumunda öğretmen ve öğrencilerin sayımda kullanılabilmesi amacıyla okulların tatil edilebileceği belirtilmişti⁴⁵. Sayım Memurları Talimatnamesinde nüfus sayımının amacının memleket sınırları içinde bulunan nüfusu bir gün içinde eksiksiz saymak olduğu için bir insanın oturabileceği her yerde bulunması ve mevcut nüfusun sayım defterlerine eksiksiz bir şekilde yazılması istenmekteydi⁴⁶. Her mevkide sayım gününden bir hafta veya en az üç gün önce vali, kaymakam ve nahiye müdürleri sayım memurlarına "Nüfus Sayım Defteri, Sayım Mıntıkası Binalar Cetveli ve Sayım ve Kontrol Memurlarına Mahsus Talimatname" teslim edilerek kendi mıntikalarını kontrol etmeleri ve bu esnada numaralanmamış ve içinde insan bulunan mekânlara tesadüf olduğunda hemen numara verilmesi ve binalar cetveline eklenmesi tavsiye edilmişti. 20 Teşrinievvel 1935 Pazar günü yapılacak olan sayımlarda memurların saat sekizde çalışmaya başlaması ve en kısa zamanda

43 Aybar, *a.g.e*, s.4; 26 Temmuz 1935 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar'ın tecrübe sayımları için doğu vilayetlerine gideceğini yazmaktadır.

44 Yüceuluğ, *a.g.e*, s.19

45 Çakmak, *a.g.m*, s.109; 1927 sayımında da lise öğrencilerinden yararlanılmıştı. Kendisi de 1927 sayımında öğrenci olarak görevli olan yazar Nadir Nadi, halkın sayım konusunda endişeli olduğunu anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ünal, *a.g.m*, s.27.

46 1927 sayımında ülke nüfusunun 13.660.275 olduğu ortaya çıkmasına karşın nüfus kütüklerinde 14.154.751 kişinin kayıtlı olduğu fark edilmişti. Sayım çalışmaları sonucunda daha az nüfusun sayılmasının sebebi olarak göçebelerin takip edilememesi ve dağınık ve uzak yerleşimlere ulaşılabilmesi İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından açıklanmaktaydı. BCA:030.10.124.885.14, 12 Ağustos 1933.

kendi mantıkasının sayım işlemini tamamlaması istenmekteydi. Bir sayım memuru yeterli miktarda mürekkepli ve renkli kurşun kalem ile çalışmaya başlamalı ve yazım işlemi sırasında her şahsı bizzat görerek soru sormalı, cevapları kaydetmeli ancak küçük çocuklar, hastalar gibi sayım memurunun yanına çıkamayacak diğer kimseler hakkında aile reisinden veya diğer aile mensuplarından bilgi alınmalıydı⁴⁷.

Sayımda en çok kafa karışıklığına neden olan ve bu nedenle sık sık açıklama yapılan konu mevcut nüfusun yanı sıra gayri mevcut nüfusun da kaydedilip edilmeyeceği konusuydu. Sayım memurları, sadece buldukları mekânda hazır bulunan kişileri yazmaları konusunda uyarılmışlardı. Bu nedenle otellere, hanlara ve evlere bir gün için olsa da misafir olarak gelmiş olan yolcular ve yabancıların da sayım defterlerine yazılmaları bildirilmişti⁴⁸.

5. 20 İlkteşrin 1935 Sayımı, “Ne bir Eksik Ne bir Fazla”

Nüfus sayımının sonuçlarından memleketin iktisadi ve sosyal kalkınması için gerekli malumatın elde edilmesi beklendiğinden nüfus sayımının hatasız ve problemsiz yapılmasına büyük önem verilmekteydi. Özellikle sayım memurlarının amiri konumunda bulunan vali, kaymakam ve nahiye müdürlerine sayım faaliyeti sırasında takip etmeleri gereken bir takım vazifeler verilmişti. Bu amaçla hazırlanan talimatnamede amirlerin, nüfus sayımı konusunda halkın zihninde oluşan yanlış düşüncelerin ortadan kaldırılması için çeşitli mekân ve suretlerde propaganda yapması istenirken, sayımda görevli memurların da vazifeleri konusunda eğitilmeleri ve yaptıkları işin önemini kavramış olmaları beklenmekteydi. Nüfus sayımının yeni vergiler ve bazı mükellefiyetler için yapıldığına dair halk arasında rivayetlerin olduğu düşünülerek bu olumsuz havanın dağıtılması ve sayım işlerinin sadece nüfus miktarını öğrenmek için yapılan faaliyetten ibaret olduğunun belirtilmesi idarecilerden istenmekteydi⁴⁹. Yanlış anlamaları ortadan kaldırmak ve sayım konusunda halkı bilgilendirmek için memleket genelinde sistemli bir propaganda faaliyetine girişilmişti. Birçok şehirde konferanslar düzenlenmiş, Ankara ve İstanbul radyolarında konuşmalar yapılmış, sinema reklamları hazırlanmış ve öğrenciler için sohbetli toplantılar tertip edilmişti. Ayrıca tüm nakil vasıtalarına konulan ve memleketin en ücra köşelerine kadar ulaştırılan el, duvar ve salon afişleri ile halka sayımın faydaları

47 Sayım Memurlarına Mahsus Talimatname, ss.5-7.

48 Sayım Memurlarına Mahsus Talimatname, s.8.

49 Halkın nüfus sayımı ve nüfus kütüklerinden kaynaklanan endişeleri bir çok şehirde saklı nüfusların çoğalmasına neden olmaktadır. Örneğin Antep’te vatandaşların 34.728 ölümü gizledikleri ve 19.164 saklı evlenme tespit edilmişti. *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1934. Aynı yıl içinde saklı ve gizli nüfusları belirlemek için 2576 sayılı ve 5 Temmuz 1934 tarihli “Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun” çıkarılarak belediye ve muhtarlıklar üzerinden vatandaşlara duyuru yapılmış ve doğum, ölüm ve boşanma gibi nüfus olaylarının kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Adnan Güriz, *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları 1975, s.165.

anlatılmak istenmişti. Ayrıca istatistik umum müdürlüğünün numarataj ve sayım hazırlıklarının kontrolü için görevlendirdiği memurlar memleketin çeşitli yerlerinde sayım ve sayım memurlarının vazifeleri hakkında konferanslar vermişlerdir⁵⁰. Bu kapsamda İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, danışman olarak İsviçre'den davet edilen Carl Brusche ile çeşitli şehirlerde konferanslar vermişler ve sayım hazırlıklarını denetlemişlerdir⁵¹.

Ülke içinde herhangi bir lisan ile yayın yapan tüm gazete ve dergilerin, İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından kendilerine verilecek sayım konusunda halkı bilgilendirmeyi amaçlayan her türlü yazıları günü gününe yayınlaması istenmişti. Vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinin de İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve vilayet, kazalara gönderilen her türlü afiş veya ilanları resmi daireler, tramvay, vapur ve şimendifer idareleri, otobüs servisleri, okullar, bankalar, sinema ve tiyatrolar, eczane, gazino, pastane, lokanta ve buna benzer mekânlar, ticarethaneler ve halkın en çok gözüne çarpacak bir yere asmakla ve sayım gününe kadar muhafaza etmekle yükümlü kılınmışlardı⁵². Ayrıca CHP il teşkilatları da nüfus sayımı öncesinde çalışmalarına ve propaganda faaliyetlerine destek olmaları konusunda bilgilendirilmişlerdir⁵³.

Nüfus sayımı konusunda öğrencilerin dikkatini çekmek amacıyla Kültür Bakanlığı sayım gününden önce okullarda konferanslar verilmesini kararlaştırmış, ayrıca 20 İlkteşrin 1935 Pazar gününden önce ilköğretim, orta ve liselerde nüfusun ve nüfus sayımının önemi hakkında yurt bilgisi, sosyoloji ve coğrafya öğretmenlerinin derslerde bu mesele çerçevesinde öğrencilere bilgi vermeleri istenmiş ayrıca bir memleketin ekonomi, iç güvenlik ve savunma işlerinde nüfusun ne kadar önemli olduğuna ve "bir ulusun amaçlarına ve ülkülerine doğru ilerlerken adam unsurundan nasıl faydalanacağına dair" konuşmalar yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁴.

Nüfus sayımının yegâne amacının Türkiye'de yaşayan vatandaşların sayısı ve özellikleri konusunda bilgi toplamak olduğu hükümet yetkilileri tarafından sık sık açıklanmakta ve bu amaca ulaşılması ve beklentilerin eksiksiz olarak karşılanması için halkın sayım çalışmalarına destek vermesi

50 Aybar, *a.g.e.*, s.7.

51 İstatistik Umum Müdürlüğü şeflerinden Faik Sinop'a, Şevket Erzurum'a, Mehmet Ali Erzincan, Gümüşhane ve Trabzon'a, Nefi Maraş, Urfa ve Antep'e, Nuri Turgut Bursa ve Menemen'e giderek sayım hazırlıklarını denetlemekle görevlendirilmişlerdir. *Ulus*, 4 İlkteşrin 1935.

52 Çakmak, *a.g.m.*, s.110

53 Bu konuda bazı vilayetlerde yapılan çalışmalara örnek olarak Trabzon CHP İl Başkanlığının gönderdiği yazıda yerel gazetelere verilen sayım için yapılan propaganda faaliyetleri anlatılmaktadır. *BCA*490.01.17.88.5, 4 Teşrinievvel 1935.

54 Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, *Nüfus Sayımı Konusu Çerçevesinde Okullarda Verilecek Konferanslar ve Dersler*, İstanbul 1935, s.1-2. Sayımdan iki yıl önce ilk ve orta dereceli okullarda Kıraat derslerinde vergi vermenin ve nüfusa kaydolmanın içtimai ve ahlaki bir vazife olduğuna dair manzum ve mensur okuma parçaları okutulması için Maarif Vekaleti tarafından Başvekalete teklifte bulunulmuştur. *BCA*:030.10.142.17.4, 4 Mart 1933.

istenmekteydi. Sayım faaliyetlerinin bir günde ve belli bir disiplin altında yapılması yeni Türk devletinin özgüvenini artıracak ve topluma nüfuz ettiğini gösterecekti. İstatistik Umum Müdürlüğünün hazırladığı Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesinde de belirtilen bu uyarılar, sayım tarihine kadar günlük gazetelerde yayınlanmıştı. Daha kolay anlaşılması için kısaltılan ve basit cümleler halinde anlatılmaya çalışılan uyarılar sayım sırasında vatandaşlardan beklenen vazifeleri göstermekteydi. Bu uyarılardan bazıları şunlardır; “Ne bir eksik ne bir fazla, devlet yurttaşlarının sayısını bilmek istiyor”⁵⁵, “Geçmişte ve gelecekte bütün ulusal ve sosyal işlerin temeli nüfustur. Nüfus siyaseti de ancak nüfusu tanımakla kurulabilir, 20 İlkteşrin Pazar sayımı bize bu siyasetin yolunu gösterecektir”⁵⁶, “Türk ulusunun dirim hareketlerini hiç su götürmez sayılarla gösterecek bir belge olan nüfus sayımına her Türk’ün canla başla tam bir doğrulukla yardım etmesi, kendi sağlığının izlerini görüp anlaması demektir.”⁵⁷, “Aded kuvvet demektir. 20 ilkteşrin Pazar günü yapılacak olan genel nüfus sayımı Türk ulusunun kuvvetini gösterecektir”⁵⁸, “Yerli yabancı herkes o gün bulunduğu yerde kendisini yazdıracaktır”⁵⁹, “Her Türk bu sene içinde yapılacak sayımdan kaçmak değil ona elinden geldiği kadar yardım etmeyi kendine büyük bir vatan borcu bilmeli, hükümet köylere varıncaya kadar her türlü vasıta ile propaganda yapmalıdır”⁶⁰, “Bugünün küçükleri yarının büyükleridir. Sayımda en küçük çocukları bile yazdırmayı unutmayınız”⁶¹, “Doktora, ebeye, ilaca ihtiyacınız olursa hemen zabıta memurlarına ve bekçilere haber veriniz. İhtiyacınız derhal temin edilecektir. Hükümet tertibat almıştır”⁶², “Sayımın bittiği haber verilinceye kadar evden çıkmak yasaktır. Çıkanlar için hapis ve para cezası vardır”⁶³, “Doğru cevap verelim, sayımın ne süel ne finansal ne de özel bir noktası vardır. Doğru söyleyenler bu yüzden zarara uğramayacaklardır. Doğru söylemeyenler ancak devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar”⁶⁴, “Sayım günü olduğunuz yere sayım memuru gelmeyecek olursa veya sehven yazılmayacak olursanız hemen hükümete haber yollayınız”⁶⁵. “Sayımın bütün yurda bir günde başarılması sosyal birlik ve çalışmanın en güzel belgesi olacaktır. Bu büyük günde devletin buyruklarına hepimiz uymalıyız”⁶⁶. En yalın ifadelerini bu şekilde bulan ve sayım gününe kadar gazetelerde yer bulan uyarıcı ilanlar ile sayımın önemi konusunda vatandaşların dikkatini çekmek amaçlanmaktaydı. Eski zamanlarda yapılan sayımların mükellefiyetler

-
- 55 *Ulus*, 8 İlkteşrin 1935.
 56 *Ulus*, 10 İlkteşrin 1935.
 57 *Ulus*, 9 İlkteşrin 1935.
 58 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1935.
 59 *Ulus*, 1 İlkteşrin 1935.
 60 *Zaman*, 11 Haziran 1935.
 61 *Ulus*, 4 İlkteşrin 1935.
 62 *Ulus*, 14 İlkteşrin 1935.
 63 *Ulus*, 15 İlkteşrin 1935.
 64 *Ulus*, 17 İlkteşrin 1935.
 65 *Ulus*, 18 İlkteşrin 1935.
 66 *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1935.

getirmesine karşın cumhuriyet hükümetlerinin böyle bir amacı olmadığı vurgulanarak ve elde edilen bilgilerin sadece memleket savunmasında ve kalkınmasında kullanılacağı hatırlatılmıştı.

Sayım günü, sayım ve kontrol memurları ile özel izin belgesine sahip olarak sokağa çıkmasına izin verilenler dışında hiçbir kimsenin sayımın sonuna kadar şehir, kasaba ve köylerde evlerinden dışarıya adım atmalarına izin verilmeyeceği talimatname ile açıklanmıştı. Sayımın sona erdiğini halka bildirmek için her şehirde top atılması kararlaştırılmış, ancak büyük şehirlerde bir semtin veya birkaç muntıkanın sayımı herhangi bir sebeple diğerlerine göre çok gecikmesi halinde o semtin diğer muntıkalarla iribatının sayım çalışmaları tamamlanana kadar güvenlik güçleri tarafından kesilmesi diğer mahallelerin serbest bırakılabileceği ifade edilmiştir⁶⁷.

Sayım memurlarının tayin edildiği muntıkanın binalar cetveline dâhil olduğu halde nüfusunu kaydetmeyecekleri bina ve ikametgâhlar şu şekilde belirlenmiştir: Asker ve jandarma kışlaları ve karakolları, askeri mülki ve hususi hastaneler, askeri, mülki, hususi yatı mektepleri, askeri, mülki hapishaneler ve tevkifhaneler, yabancı devletlerin sefarethaneleri ve maslahatgüzarlıkları. Konsoloshaneler bu kapsama alınmamış ve sayım memurlarının tarafından ziyaret edilmeleri ve sayım işlemine tabi oldukları açıklanmıştır⁶⁸.

Sayım sırasında memurların kullanacakları soru kağıtları Beynelmile İstatistik Enstitüsünün belirlediği asgari sorulardan ve 1927 sayımında kullanılan sorulardan çok farklı olarak hazırlanmamış sadece Türkiye'nin özel durumuna ilişkin bazı eklemeler yapılmıştı. 1927 sayımında kullanılan sorular daha çok sosyal niteliklere ilişkin sorulardı. Savaştan yeni çıktığı, geniş topraklar kaybedildiği ve zor mücadeleler sonucunda cumhuriyet kurulduğu için daha çok halkın sosyo-politik özellikleri öğrenilmeye gayret edilmişti. Meslek farklılığı çok genel çerçeveden öğrenilmek istenmiş, 1927 sayımında bulunan "daimi ikametgah" sorusu çıkarılarak "ikinci bir dil ve yeni harflerle yazmak bilir mi" soruları eklenmiş ve "okuma bilir mi" sorusu "yeni harflerle okuma bilir mi" şekline dönüştürülmüştü⁶⁹. Hazırlanan soru kâğıtlarının halk tarafından değil de memurlar tarafından doldurulması istenmiş ve böylece cevaplarda yeknesaklık hedeflenmişti⁷⁰. İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, 1935 nüfus sayımının önceki sayımlardan farkını ve getireceği yenilikleri gazetelere şu şekilde açıklamıştır; "...geçen nüfus sayımında her mevkide mevcut olan nüfusla birlikte o mevkiin halkında olup da muvakkaten bulunmayanlar da kaydedilmiş..." olmasına karşın bu sayımda farklı bir yöntem izlendiği belirtilmiş ve "...daha basit bir esas kabul edilmiş yani bulunmayan nüfus kaydedilmemiş ve münhasıran her mevkide o gün şahsan hazır bulunanların kaydedilmeler

67 Zaman, 11 Nisan 1935.

68 Sayım Memurlarına Mahsus Talimatname, s.13.

69 Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı, s.51.

70 Aybar, a.g.e, s.s.8-9.

esasları konulmuştur." Bir önceki sayımda uygulanan ve her kazanın köylerinin nüfuslarının ayrıca belirtilmemesinin bazı sıkıntılara neden olduğunu ifade eden Celal Aybar, "...her köyün nüfusu teker teker neşredilecektir. Bu malumatın iskan, idari teşkilat, kültür, sıhhat ve emniyet işleri için çok faydalı olacağı..." beklemektedir. Celal Aybar'a göre "...sayımlarda en mühim malumat adetten sonra yaş inkısamıdır. Geçen sayımın neticeleri mahdud yaş gruplarına göre ayrılmıştı. Bu gruplar bize okuma çağında olup da okuma bilmeyenlerin adedini göstermiyordu. Bu defa yaş inkısamı hem tek yaş üzerine hem de grup üzerine yapılacak ve bu malumat tahsil derecesiyle karşılıklı olarak tespit edilecektir"⁷¹. Bu suretle her yaşta kaç kişinin okuma yazma bildiği, kaç kişinin bilmediğini sarahatle tespit..." edilebileceğini açıklayan Celal Aybar, 1927 sayımında yaş sınıflanmasının medeni duruma göre tasnif edilmediğini bu nedenle 1927'den itibaren her yaştaki insanların ne kadar evli olduğunun bilinmediğini ancak yeni sayımda yaşlar ile medeni halin birlikte tasnif edileceği için her yaştaki kaç kişinin bekâr evli veya dul olduğunun ortaya çıkacağını açıklamıştı. Bir yaşından küçük çocukların yaşını ay olarak tasnif ederek Türk halkının doğurganlığı hakkında bir görüş elde edileceği ayrıca 1927 sayımında vatandaşlardan görünür sakatlığı olanlar açık olarak yazılmadığı ancak 1935 sayımında iki uzuv da bulunan körlük, topallık, çolaklık gibi sakatlıkların ve bu bilgilerin yaşları üzerine mukayesesinin yapılabileceği düşünen Aybar'a göre sayımda nüfusun mesleği sadece ticari, zirai olmak üzere çok sınırlı olarak tasnif edilmesinden vazgeçilerek ülkenin gelişen ekonomik yapısına da paralel olarak Türkiye'nin iktisadi bünyesini daha iyi yorumlayacak şekilde bir meslek tasnifi yapılmak istenmişti⁷². İlk sayımda bulunmayan sanayi ve küçük sanatlar, ulaştırma, genel ve idare hizmetleri, ev ekonomisi vs. 1935 sayımının sonucunda tablolar halinde düzenlenmişti. Ülkede başlayan sanayi faaliyetleri de nüfus sayımı tablolarına yansımış, küçük sanatlar kategorisinde çeşitli alt kategoriler(maden ocakları, taş, toprak, inşaat, bina, mobilya, ağaç işleri, demir, makine, kimya, dokuma, kâğıt vs.) kategori belirtilerek nüfusun ekonomik karakterini ortaya çıkarmak amaçlanmış ve esas meslek, son haftada tutulan meslek gibi sorular ile nüfusun iktisadi faaliyet kollarına dağılışı, çalışma şekli ve işsizlik gibi konularda bilgi alınmak istenmişti⁷³.

Nüfus sayımı memleketin her yerinde 20 Teşrinievvel 1935 Pazar günü sabah saat sekizde başlamıştır. Sayım memurlarının çalışmalarını kontrol ve denetleme vazifesine sahip olan vali, kaymakam ve nahiye müdürleri de sayım işinin ne vaziyette olduğunu kontrol etmeleri için memurlarla çalışmaya başlamışlardı. Sayım memurlarının mıntıklarındaki evlerde hazır bulunan vatandaşlara bizzat sorarak sayım defterine yazacakları bilgiler şunlardır;

71 1935 nüfus sayımında sadece yeni harflerle okuma-yazma bilenler okur- yazar sayılmış, eski harflerle okuyup yazanlar ise okur-yazar sayılmamıştır. Yüceuluğ, a.g.e, s.58.

72 "Bu Nüfus Sayımının Bize Öğreteceği Yenilikler Nelerdir?", *Ulus*, 12 İkteşrin 1935.

73 *Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı*, s.56.

Coğrafi Sorular:

Sayım günü bulunduğu vilayetin ismi,
Sayım günü bulunduğu kazanın ismi,
Sayım günü bulunduğu nahiyenin ismi,
Sayım günü bulunduğu köyün ismi,
Sayım günü bulunduğu binanın numarası,

Demografik Sorular:

Oturduğu binanın cinsi,
Hangi devletin tebaası,
Hangi dinde bulunduğu,
Ana lisanı(yani aile içinde konuştuğu lisan),
Ana lisanından başka konuşabildiği lisan ,
Nerede oturduğu,
Görünür vücut sakatlığı varsa ne olduğu,
Kadın veya erkek olduğu,
Kaç yaşında bulunduğu,
Bekâr mı evli mi, dul mu veya boşanmış mı olduğu,
Yeni harflerle okumak bilip bilmediği,
Yeni harflerle yazmak bilip bilmediği,

Ekonomik Sorular:

Muayyen bir meslek veya vazife veya sanatı varsa ne olduğu.
Muayyen bir meslek veya sanatı yoksa ne ile geçindiği,
soruları sorulmuştu⁷⁴.

Sayım memurlarının ziyaret edecekleri binalarda sakin olmayıp da hayatını köprüaltı, ağaç kovuğu, camii avlusu gibi açık yerlerde veya nakil araçlarında veya yollar üzerinde geçiren kimseler varsa bunların da sayıma dâhil edilmeleri gerekli görülmüştü. Sayım memurlarının talimatname hükümleri

---

74 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, s.29.

çerçevesinde soracakları sorulara hiç cevap vermeyen, kasten yanlış veya eksik cevap verenlere bu hareketlerinin kanunen 5-25 TL para cezasını gerektirdiği ayrıca bu gibi şahısların isimlerimin ve adreslerinin vali, kaymakam veya nahiye müdürlerine bildirmeleri istenmişti⁷⁵.

Sayım günü öncesinde yola çıkmış olan ve sayım gününü nakil vasıtalarında geçirecek olan vatandaşların sayımları konusunda ortaya çıkan tereddütleri gidermek amacıyla Nüfus Sayımı Talimatnamesinde açıklama yapılmıştı. Sayım günü tren, vapur gemi gibi vasıtalarda bulunacak vatandaşların sayımları için bir düzenleme hazırlanmıştı. İlgili talimatname devlet demiryolları bünyesinde işletilen saha ve hatlardan geçen trenlerdeki yolcular konusunda şu şekilde hareket edilmesi tavsiye edilmekteydi. Sayım işi devam ettiği sürece sayım konusunda vazifeli olanlardan başka hiçbir kimsenin sokağa çıkmaması, sayım saatinden önce sefere konmuş olan katarlar hariç olmak üzere bütün nakil vasıtalarının sayım bitene kadar işlememesi kararlaştırılmıştı. Sayım saati başlamadan evvel sefere konmuş olan ekspres, yolcu ve çeşitli katarlarla yolcu katarı mahiyetinde olan otoray servislerinin son varış istasyonuna gelinceye kadar yollarına devam etmeleri, son istasyona ulaştıklarında ise o mevkideki sayım işi bitmemişse tren yolcularının sayımı tamamlanuncaya kadar istasyonun sınırları içinde beklemeleri gerekli görülmüştü. Sayım saati başlamadan evvel hareket eden katarlarda bulunan yolcu ve personelin sayımı saat 8 den sonraki ilk varış istasyonunda trene binecek olan sayım memurları tarafından yapılacaktı. Katar hareket halinde iken sayım yapılacak ve sonra bunların sayıldığına dair sayım memurlar tarafından birer sayım vesikası verilecekti⁷⁶.

İstanbul Deniz Ticaret Müdürlüğü sayım günü limanda bulunan gemilerin personelinin nasıl sayılacağı konusunda bir 25 Eylül 1935 tarihinde bir açıklama yapmıştı. Sayım günü limanlara uğrayan ve o limanda en az iki saat bekleyecek olan düzenli yolcu ve yük gemilerindeki nüfusun gemi personeli tarafından yazılması ve yazım defterinin ilk limanda liman reislerine teslim edilmesi istenmişti. Sayım günü sabah sekizde limanda bulunacak ve iki saatten fazla limanda bekleyecek olan her çeşit yelkenli ve motorlu tüm yabancı gemilerin de buldukları ve geldikleri yerlerde sayımları istenmekte, ayrıca sayım günü denizde veya ecebi bir limanda bulunup da saat 10'a kadar o limandan kalkmaya mecbur oldukları takdirde sabahın tam sekizinde mevcut bütün gemi adamları ile yolcuları ellerindeki sayım defterlerine yazmağa başlamaları kararlaştırılmıştır⁷⁷.

Nüfus sayımı faaliyetinin başarılı olabilmesi, eksiksiz olarak tamamlanması istenen ve doğru nüfus rakamları için hayati kıymete sahip olan insanların ikamet ettikleri mekanların numaralanması uygulamasıydı.

75 Sayım Memurlarına Mahsus Talimatname, s.14.

76 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, ss.58-59.

77 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, ss.63-64.

Fakat bunu daimi göçebelere uygulamanın imkanı bulunmamaktaydı. Doğu ve güneydoğu vilayetlerinde bulunan göçebelerin nasıl sayılması konusunda Nüfus Sayımı Talimatnamesinde açıklama bulunmaktaydı. Bu açıklamaya göre; daimi göçebe hayatı yaşayanların vasıfları ve özellikleri kaydedilmek suretiyle yazılmaması sadece kadın ve erkek olmak üzere sayılarının tespit olunması yeterli görülmüştü⁷⁸.

1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesinde İstanbul'da valilik tarafından alınacak tedbirler de bulunmaktaydı. Vali Muhittin Üstündağ tarafından İstanbul'un kaymakamlarına gönderilen yazıda sayım günü her yer kapalı olacağından halkın yiyecek-içecek vs. ihtiyaçlarının bir önceden tedarik edilmesi için 19 Teşrinievvel 1935 cumartesi günü akşamı tüm mağaza ve dükkânların gece 23'e kadar açık kalmaları ve ekmek fırınlarının cumartesi günü fazla ekmek çıkarmaları için bilgilendirilmeleri istenmişti. Ülke genelinde sayım günü her kazada hükümet ve belediye doktorları, ebe ve küçük sıhhat memurlarının vazifeleri başında bulunacakları ve herhangi bir ihtiyaç halinde dışarıya çıkarken kollarında Kızılay bandı ile göreve gidebileceklerdi. Her ilçede sayım günü öncesinde nöbetçi bulunan eczanenin sayım günü de nöbetçi olması kararlaştırılmış ve sayım günü cenaze kaldırılmaması istenmişti⁷⁹.

Sayım günü herhangi bir sebeple defterlere ismi girmeyen bir şahsın hükümete müracaat etmesinin gerekli olduğu halka ilan edilmiş ve sayımdan hariç kalmaması için mutlaka nüfus defterlerine kayıt olması istenmişti. Sayım düzeninden sorumlu olan vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinin defterlerin toplanmasını temin etmesi, köylerdeki defterlerin toplanması ve merkeze ulaştırılmasından muhtarların sorumlu olması kararlaştırılmıştı. Sayım defterlerinin toplanmasının ardından vali ve kaymakamların bu defterleri süratle gözden geçirmeleri kaza ve vilayet merkezlerine ait nüfusun toplamını bir başlık altında, nahiye ve köyleri ilişkin nüfusun toplamını da ayrı bir başlık altında toplayarak telgraf ile Ankara Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğüne bildirmeleri istenmişti. Ayrıca telgrafların bir sureti posta ile gönderilmeliydi. Ankara'ya ulaşan sayım defterleri powers makineleri ile çalışan 175 memur tarafından değerlendirilmişti. Sayıma katılan memur ve kontrol memurlarının sayısı 123.045 kişi idi. 1927 sayımda yararlanan memurların sayısı ise 52.276 idi. Ayrıntılı ve kesin sonuçların bir buçuk yıl içinde alınması beklenmekteydi⁸⁰.

6. 1935 Sayımının Sonuçları

İstatistik Genel Direktörlüğüne gelen haberlere göre sayım faaliyetlerini ülke genelinde ilk bitiren şehir Balıkesir'in Balya ilçesi olmuştu. İkinci Ankara'nın Ayaş ilçesi, üçüncü ise Diyarbakır'ın Kulp ilçesi olarak açıklanmıştı.

78 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, s.33.

79 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, ss.69-70.

80 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, ss.31-32; Aybar, a.g.e, s.9.

Bu haberlerden sora kısa aralıklarla diğer ilçe ve illerden sayımın sonuçlandığına dair haberler gelmiş, İzmir'deki sayımın saat 14.30'da tamamlandığına dair telefon ile bilgi alınmıştı. Göçebelerin sayımı konusunda alınan tedbirlere göre vilayetler kendi sınırları içindeki göçebe nüfusun hareketini adım adım takip ederek sayım günü nerede bulunacaklarını belirlemişler, kendi sınırında çıkmış ise komşu ilçeye haber vermişlerdi. Ankara merkez ilçesinin nüfusu geçici rakamlara göre 123 bine ulaşmıştı. Ulus Gazetesi bu sonucu "...bol nüfuslu şen, kalabalık bir Anadolu yaratmak savaşının ilk zaferi..." olarak değerlendirmişti. Nüfus sayımı İstanbul'da da tam bir düzen içinde tamamlanmıştı. İstanbul sayımında yedekleri ile beraber 15 bin memur görevlendirilmişti. Şehir nüfusunun çokluğu düşünülerek her birinde 20-25 ev olmak üzere 9500 mıntıkaya ayrılmıştı. Sayım sonucunda İstanbul'un nüfusu kesin olmayan rakamlara göre 630 bin olarak belirlenmişti.⁸¹

1927 nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmişti. Geçen süre içinde ülke nüfusu 2.540.497 kişi yani yıllık yüzde 23 oranında artarak 16.188.767 kişi olmuştu. Bir kilometreye düşen insan sayısı 21.2 kişiye çıkmıştı. Sayımdan beş gün sonra bir açıklama yayınlayan İstatistik Umum Müdürlüğü nüfus sayımına "...eşsiz ilgi gösteren Türk ulusuna minnet ve teşekkürlerimi bildirir. Sayım ümidin çok üstünde bir düzen içinde geçmiş ve ulus devlete karşı olan bu ödevini tam bir uygarlık içinde yerine..." getirdiğini açıklamakta ve bu başarıda payı olan "...ilbay, ilçebay, kamunbay ve bütün devlet işyarlarıyla memleketin aydın çocuklarına..." teşekkür etmekteydi⁸².

Falih Rifkî Atay, nüfus sayımının geçici sonuçlarının açıklanmasından sonra yazdığı yazı ile "...doğanların büyümesine, büyümüş olanların yaşamasına imkân verecek şartlar ancak cumhuriyet idaresi ile varlaşabilmiştir... Güzel ülkemizi bayındıracak ve müdafaa edecek olan bu sayıda ve bu artışta bir millet, insanlığın istinat edeceği başlıca temellerden biri..." olacağını ifade etmişti⁸³.

1935 nüfus sayımının ardından ortaya çıkan genel sonuç şu şekilde belirlenmiştir;

	1927	1935	Yüzde
Kadın	7.084.391	8.221.248	50.88
Erkek	6.563.879	7.936.770	49.12
TOPLAM	13.648.270	16.158.018	100

1935 yılında ülke genelinde Türkçenin en çok konuşulan dil olduğu ortaya çıkmıştı.(Yüzde 86.02) ikinci en çok konuşulan dil Kürtçe, diğer diller

81 *Ulus*, 18 İkteşrin 1935; 21 İkteşrin 1935.

82 25 Ekim 1935 *Ulus*; Nüfus sayımının bir düzen içinde yapılması için uygulanan sokağa çıkma yasağına yurt genelinde uyulmuştur. Ancak bazı olumsuz örnekler de yaşanmıştır. *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1935.

83 *Ulus*, "Nüfusumuz", 25 İkteşrin 1935.

ise sırasıyla Arapça, Ermenice, Rumca ve İbranice olarak anlaşılmıştı⁸⁴. Dinlerin halk arasındaki dağılımından İslam dinine mensup olanların çoğunluğu oluşturduğu ortaya çıkmaktaydı (Yüzde 98.3). Nüfus sayımının yapıldığı yıl 6 yaş ve üstündeki toplam nüfusun yüzde 80.75'i okuma-yazma bilmemekteydi. Bu oran içinde kadınların payı yüzde 90.19, erkeklerin payı ise 70.65'di. Buna göre erkeklerin yüzde 29.35'i, kadınların ise sadece yüzde 9.81'i okuma yazma bilmekteydi⁸⁵.

1935 nüfus sayımı soru kâğıtlarında yer alan ve vatandaşların sakatlık seviyelerini öğrenmeyi amaçlayan kısmında şu sakatlık türleri yer almaktadır: Topal, çolak, kör, sağır, dilsiz, zihinsel ve ruhsal kötürüm ve kambur. Sayım sonucuna göre ülke genelinde 315.677 sakat nüfusun bulunduğu tespit edilmişti. Tüm sakatlar içinde en büyük payı yüzde 39.87 ile topallar oluşturmaktaydı yıl tüm sakatların yüzde 59.18'ni erkekler oluştururken körlük, kamburluk ve kötürüm gibi rahatsızlıkların en çok kadınlarda görüldüğü anlaşılmıştı⁸⁶.

Sonuç

Nüfus konusu en eski tarihlerden günümüze kadar insan topluluklarını ve devletleri meşgul etmiştir. Fazlalığı ile kimi zaman iftihar edilen ve kalabalık ordular için elzem görülen, kimi zaman ise gıda üretimindeki muhtemel yetersizlikler nedeniyle azaltılmaya çalışılan nüfus, hep tartışmaların merkezinde bulunmuştur. Modern devlet anlayışı ile birlikte nüfusa bir insan kalabalığı veya tüketici yığını olarak bakılmaktan vazgeçilmiş, nüfusun ekonomiye katkıları ve sahip olduğu yetenekler fark edilmiş ve bu yeteneklerden yararlanmak istenmiştir. Özellikle Michel Foucault'un formüle ettiği, "yönetmek için bilgi sahibi olmak" gibi iktidar için insan kaynaklarına ait bilgileri kayıt altına alma düşüncesi 19 yy'dan itibaren modern devletlerde uygulanmaya başlanmıştır. Vatandaşlara ait bilgiler nüfus sayımları ile toplanmış, elde edilen bilgiler üretim biçimini sürdürecektir ve sistemin devamını sağlamak için kullanılmıştır. Milli mücadelenin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından ekonomik olarak kalkınmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu insan potansiyelinin sayısını, özelliklerini ve yeteneklerini öğrenmek için 1927'den itibaren düzenli aralıklarla nüfus sayımı yapmaya başlamıştır. 1935 yılında yapılan sayım öncesinde yapılan propagandalar ve özellikle yetkililerin konuşmaları sayımın amacını ortaya koyarken sayımda vatandaşlara sorulan sorular da nüfusun ekonomik potansiyelini belirleme amacı taşımaktadır.

84 Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, *Nüfus ve Demografi 1927-1990 I*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi 1997, s.135.

85 *Nüfus ve Demografi*, s.28-29.

86 *Nüfus ve Demografi*, s.18-19, 139; Sayımın neticesinde körlerin en önemli miktarının trahom hastalığının yaygın doğu ve güneydoğu Anadolu illerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Yüceuluğ, a.g.e, s.49.

Sayım öncesinde yapılan propaganda çalışmalarının temeli ve sayım sırasında dikkat edilen hususların ağırlık noktası nüfusu eksiksiz olarak kayıt altına almaktı. Ülkede yaşayanların sayısının yüksek çıkması için her türlü tedbir alınmaya çalışılmıştı. Kalabalık bir nüfusun dosta ve düşmana karşı bir iftihar vesilesi olacağı ve ekonomik gelişmenin nüfus artışı ile başlayacağına inanılmaktaydı. Devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı 1930'lı yılların ortasında yapılan 1935 sayımında sorulan sorularla vatandaşların sakatlık durumlarını öğrenmeyi amaçlayan soruların sayım kâğıtlarında bulunması bilinçli bir uygulama idi. Ancak nüfus artışı desteklenirken sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve konut ihtiyacı gibi önemli sosyal gereksinimlerin de tamamlanması ülkenin geleceği için yaşamsal öneme sahipti. Ekonomik gelişmenin en önemli göstergelerinden biri olan kişi başına üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışın nüfus artışı ile aynı oranda gelişmemesi halinde ülkede vatandaşların yaşam seviyelerinde gerileme ve fakirleşme görülebilirdi. Türkiye nüfusu 1935'den sonra da ikinci dünya savaşı yılları dışında istikrarlı bir artış göstermişti. Bu artışa paralel olarak tamamlanamayan sosyal ve ekonomik ihtiyaçların eksikliği nedeniyle ilerleyen yıllarda Türk halkının yaşam seviyesinin istenen seviyede olmadığı bir gerçektir.

KAYNAKÇA

I. Gazete

Cumhuriyet

Ulus

Zaman

II. Kitap ve Makaleler

ARI, Kemal, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası", *Toplumsal Tarih*, Kasım 2003, S.119.

AYBAR, Celal, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı(1935) Beynelmilel İstatistik Enstitüsünün 1936 Atına İctimaina Arz Edilen Fransızca Tebliğin Tercümesidir*, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1937.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1973.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Ankara Köyhocası Basımevi, 1936.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1935 Umumi Nüfus Sayımı, Sokaklara İsim veya Numara Konulması Hakkında Talimatname*, İstanbul Devlet Matbaası, 1934.

BEHAR, Cem, "Nüfusbilimin Nesnesi, Nüfusbilime Başka Bir Bakış II", *Toplum ve Bilim*, S.17, Bahar 1982.

_____, "Marx ve Nüfusbilim (Demografi), Nüfus Bilimine Başka Bir Bakış I", *Toplum ve Bilim*, S.15-16, Güz 81-Kış 82.

BOZBEYOĞLU, Alanur Çavlin, "Yeni Nüfusun Biyopolitikasına Açılım: Türkiye'nin Biyometrik Elektronik Kimlik Kartı Sistemi", *Toplum ve Bilim*, S.122, 2012.

BOZOK, Nihan, "Biyoiktidara Özgü Bir Öznelleşme Pratiği Olarak Sağlıklı Yaşam Söylemi", *Toplum ve Bilim*, S.122, 2011.

Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, *Nüfus ve Demografi 1927-1990 I*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997.

ÇAKMAK, Fevzi, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, Bahar-Güz, 2009.

- ÇAVDAR, Tefik, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul İletişim Yayınları.
- FOUCAULT, Michel, İktidarın Gözü, Çev: Işık Ergüden, İstanbul Ayrıntı Yayınları, 2007, 2. Baskı.
- _____, *Cinselliğin Tarihi, I*, İstanbul Afa Yayınları, 1993.
- _____, *Toplumun Savunmak Gerek*, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- GÜRİZ, Adnan, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları 1975.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, Başbakanlık DİE Yayınları, 1997.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çeviren: Bahar Tırnakçı İstanbul Timaş Yayınları 2010.
- KAZGAN, Haydar, "Nüfus Artışı ve Amme Hizmetlerinde Fakirleşme", *Yeni Ufuklar*, S.107-108, 1961.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul İnkılâp Kitabevi, 1998.
- Nüfus Umum Müdürlüğü*, Ankara Dâhiliye Vekâleti 1935.
- SEMİZ, Yaşar, 1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.27, Bahar 2010.
- SERPER, Özer, *Türkiye Demografisi*, İstanbul Filiz Kitabevi 1978.
- TUNCER, Baran, *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*, Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları 1976.
- TÜRKAY, Orhan, "Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 1962.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, *Nüfus Sayımı Konusu Çerçevesinde Okullarda Verilecek Konferanslar ve Dersler*, İstanbul, 1935.
- ÜNAL, Ertan, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımı", *Tarih ve Toplum*, S.214, Ekim 2001, s.27.
- ÜNER, Sunday, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara Hacettepe Üniversitesi, 1972.
- YÜCEULUĞ, Ratip, *Demografi*, Ankara DİE Yayınları, 1966.